

Н. Ю. Рудницька,
кандидат педагогічних наук, доцент;
Т. С. Гужанова,
кандидат філологічних наук, доцент;
А. П. Вірковський,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ОБДАРОВАНOSTІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЇЇ ВИДІВ І СКЛАДОВИХ

У статті аналізується диференціація видів обдарованості, розглядаються сучасні підходи до феномену обдарованості, визначаються її складові. Обговорюються деякі аспекти побудови моделі обдарованості й креативності, формулюються мотиваційні чинники обдарованості. Формується зв'язок креативності з самореалізацією особистості.

Проблеми подальшого розвитку виробництва, і розробка нових технологій, і становлення науки, яка забезпечує ці процеси, і спілкування людей, що необхідне в будь-якій діяльності вимагають високої обдарованості від членів суспільства. А сучасний етап розвитку суспільства ставить перед педагогічною галуззю якісно нові вимоги до навчально-виховного процесу, що знаходять відображення в державних освітніх документах (Держава національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), Концепція 12-річної загальноосвітньої школи та ін.). Серед них велике значення надається всебічному розвитку індивідуальності дитини на основі виявлення й розвитку її задатків, здібностей та обдарованості [1].

Обдарованість – це складова особистості, але вона може бути чи суттєво розвинута у певних умовах, чи навпаки, пригнічена. Відтак виникає проблема роботи з обдарованими дітьми, яка б була спрямована на їх всебічний розвиток.

Вивчення наукової літератури з даної проблеми дозволяє зробити висновок, що питання розвитку обдарованості учнів, її структури, видів, діагностики отримали певне відображення у роботах Ю. К. Чабанського, Л. О. Венгера, М. С. Лейтеса, О. М. Матюшина, В. О. Моляко, В. Ф. Паламарчук та ін. Ними пропонуються критерії обдарованості, аналізуються та обґрунтовуються концепції реалізації творчих потенціалів обдарованих дітей, підкреслюється необхідність індивідуального підходу до навчання, роль та місце навчальних закладів нового типу в розвитку обдарованих дітей.

Проблему обдарованості загалом досліджували Б. Г. Ананьєв, В. М. Мясіщев, А. Г. Ковальов, Г. С. Костюк, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов.

Відтак, **метою статті** є аналіз диференціації видів обдарованості та розгляд сучасних підходів до побудови моделі обдарованості.

Для проведення диференціації видів обдарованості слід розглянути сучасні підходи до побудови моделі обдарованості. Ми виокремлюємо декілька таких підходів [2].

Дж. Рензулі розглядає обдарованість як потенційну якість людини, що має розгортатися в подальшому її розвитку. На його думку, обдарованість є поєднанням декількох характеристик: інтелектуальні здібності, розвиток яких перевищує середній рівень; креативність; наполегливість (мотивація, орієнтована на завдання); знання (ерудиція); сприятливе навколишнє середовище.

Свою модель обдарованості П. Торренс будує на таких її складових, як творчі здібності (лабільність, гнучкість, оригінальність, розробленість); творчі вміння; творча мотивація; інтелектуальні здібності, що переважають середньовіковий рівень. Високі показники креативності, на його думку, ще не дають гарантії великих творчих досягнень у подальшому, а лише констатують певну вірогідність їх прояву. Максимальний же рівень творчих досягнень можливий лише за умови поєднання всіх трьох основних чинників.

Ф. Монкс розробив "мультифакторну модель обдарованості", у рамках якої креативність і інтелектуальні здібності не розділяються, як у попередніх моделях. Він пропонує такі параметри обдарованості: мотивація, креативність, виключні здібності. Ця модель відрізняється універсальністю, оскільки дозволяє пояснити часткові прояви обдарованості в різних сферах (спеціальна обдарованість). Д. Фельдхьюсен складовими обдарованості вважає: інтелектуальні здібності, розвиток яких перевищує середній рівень; креативність; наполегливість (мотивація, орієнтована на завдання); "Я" – концепція; рівень самоповаги.

На думку А. М. Матюшкина, обдарованість являє собою комплекс інтелектуальних, творчих та мотиваційних чинників. У структурі творчої особистості виокремлює 5 структурних компонентів:

- домінуюча роль пізнавальної мотивації;
- дослідницька, творча активність, яка проявляється у знаходженні нового, у постановці і розв'язанні проблем;

- можливості досягнення оригінальних рішень;
- можливості прогнозування і передбачення;
- здатність до створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки [3].

Д. Б. Богоявленська запропонувала термін "інтелектуальна активність" як інтегральна властивість певної системи, основними компонентами якої є: інтелектуальні чинники розумової діяльності (загальні розумові здібності); неінтелектуальні чинники розумової діяльності (у першу чергу мотиваційні). При цьому "інтелектуальна активність" не зводиться ані до перших, ані до других чинників окремо [1]. Досліджуючи проблему обдарованості й здібностей особистості, Б. Г. Ананьєв, В. М. Мясіщев, А. Г. Ковальов, Г. С. Костюк, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов, відзначали певні ознаки здібностей: індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої; особливості, що сприяють успішному виконанню діяльності; здібності не зводяться до знань, умінь, навичок, які вже виявлено в суб'єкта, а сприяють легкому і швидкому їх набуттю.

У цілому Б. М. Теплов заперечував спадковість здібностей, оскільки спадковими, як він вважав, є лише задатки, анатомо-фізіологічні особливості людини. Здібності формуються в діяльності. Таким чином, відмінності між задатками і здібностями в тому, що задатки не мають якісної визначеності, змістового компонента. С. Л. Рубінштейн, Г. С. Костюк багато в чому поділяли концепцію Б. М. Теплова, наголошуючи на зв'язку здібностей з розвитком. Б. Г. Ананьєв зазначав, що здібності є виявом творчого розвитку розуму, а не простого нагромадження знань. Важливі думки Б. Г. Ананьєва відносно спеціальних і загальних здібностей та обдарованості. Спеціальні здібності є продуктом розвитку спеціальних видів діяльності, що мають провідне значення в загальному розвитку людини. В. А. Крутецький звернув увагу на якість, що "супроводять" вияв і розвиток здібностей (аналізуючи конкретні математичні здібності): активне, позитивне ставлення до математики, схильність займатися нею, що переходить у пристрасну захопленість; працелюбність, організованість, самостійність, цілеспрямованість, наполегливість, інтелектуальні почуття (радість творчості та ін.); наявність сприятливих станів: зацікавленості, зосередженості, позитивного самопочуття тощо; запас знань, умінь і навичок у відповідній сфері для діяльності на певному рівні.

Б. М. Теплов наголошує на тому, що обдарованість слід розглядати насамперед в якісному, а не в кількісному плані: психологія повинна давати практиці способи аналізу обдарованості людей у різних сферах, а не прийом її виміру. Головне не в тому, що одні люди більш, інші менш обдаровані. Набагато важливіше те, що різні люди мають різну якісну обдарованість і різні якісні здібності. Відмінності обдарованості виявляються в тому, що навіть піаністична обдарованість у різних людей якісно різна: одна людина обдарована як піаніст, інша – інакше. Аналіз таких якісних відмінностей і становить окреме завдання психології обдарованості.

Підсумовуючи думки дослідників, В. О. Моляко пише, що задатки, здібності, нахили, обдарованість, талановитість, геніальність — основні поняття, якими доводиться оперувати, розглядаючи проблему обдарованості. Загалом В. О. Моляко орієнтується на такі короткі визначення: задатки – успадковані анатомо-фізіологічні особливості, що є основою для розвитку на їх базі здібностей; нахили – конкретна вибіркова спрямованість індивіда на певну діяльність; ґрунтується на потребах у тій чи іншій діяльності; прагнення удосконалювати її є основою покликання; здібності – це індивідуальні властивості особистості, що дають змогу за інших однакових умов успішно оволодівати тією або іншою діяльністю, розв'язувати ті чи інші завдання, проблеми; загальні здібності – це властивості, що є основою оволодіння будь-якою діяльністю; спеціальні здібності – дають змогу конкретній людині оволодівати певними видами діяльності, успішно виконувати відповідну роботу; творчі здібності – дають змогу успішно займатися творчою діяльністю (загальні творчі здібності – будь-якою творчою діяльністю, наприклад, літературною); обдарованість – специфічне поєднання здібностей, інтересів, потреб, яке дає змогу виконувати певну роботу на якісно вищому рівні, ніж на умовно "середньому"; творча обдарованість – допомагає успішно розв'язувати творчі завдання, виконувати їх оригінальніше, ніж за наявності "простих" творчих здібностей; талант – система якостей, властивостей, які сприяють особистості досягати значних успіхів в оригінальному виконанні творчих завдань; геніальність – системна характеристика особистості, що свідчить про її надоригінальні досягнення, дуже суттєво відрізняючись від "звичайної" і навіть творчої діяльності (зокрема на рівні таланту) [4].

Як бачимо, короткий опис підходів до розуміння феномену обдарованості в її зв'язку з іншими якостями людини дозволяє дійти висновку про існування певних розбіжностей щодо розуміння цього багатоаспектного та складного явища. Загалом, аналіз психолого-педагогічних праць дозволяє обґрунтувати деякі підходи до диференціації видів обдарованості. Ми вважаємо, що диференціація видів обдарованості визначається критерієм, покладеним в основу класифікації. У обдарованості можна виділити як якісний, так і кількісний аспект.

Аналіз якісних характеристик обдарованості припускає виділення різних якісно своєрідних її видів у зв'язку із специфікою психічних можливостей людини і особливостями їх прояву в тих або інших видах діяльності. Аналіз кількісних характеристик обдарованості дозволяє описати ступінь вираженості психічних можливостей людини.

Серед критеріїв виділення видів обдарованості можна назвати наступні:

1. Вид діяльності і сфери психіки, що її забезпечують.
2. Ступінь сформованості обдарованості.
3. Форма прояву.
4. Широта проявів у різних видах діяльності.
5. Особливості вікового розвитку.

До основних видів діяльності відносяться практична, теоретична (враховуючи дитячий вік, ми вважаємо за краще говорити про пізнавальну діяльність), художньо-естетична, комунікативна і духовно-ціннісна. Сфери психіки представлені інтелектуальною, емоційною і мотиваційно-вольовою.

У рамках кожної сфери можуть бути виділені різні рівні психічної організації. Так, у рамках інтелектуальної сфери розрізняють сенсомоторний, просторово-візуальний, понятійно-логічний рівні; емоційної сфери — рівні емоційного реагування і емоційного переживання; мотиваційно-вольової сфери виявляються рівні спонук та цілепокладання.

Відповідно, можуть бути виділені наступні види обдарованості. У практичній діяльності, зокрема, можна виділити обдарованість в ремеслах, спортивну і організаційну обдарованість. У пізнавальній діяльності знаходить реалізацію інтелектуальна обдарованість різних видів. У художньо-естетичній діяльності виділяються, наприклад, хореографічна, сценічна, поетична для літератури, образотворча і музична обдарованість. У комунікативній діяльності, перш за все, слід виділити лідерську і атрактивну обдарованість. І, нарешті, в духовно-ціннісній діяльності ми відзначаємо обдарованість у створенні нових духовних цінностей і сенсів, служіння людям.

Кожен вид обдарованості припускає одночасне включення всіх рівнів психічної організації з переважанням того рівня, який найбільш значущий для даного конкретного виду діяльності. Наприклад, музична обдарованість забезпечується всіма рівнями психічної організації, при цьому на перший план можуть виходити або сенсомоторні якості (і тоді ми говоримо про віртуоза), або емоційно-експресивні якості (і тоді ми говоримо про рідкісну музичність, виразність і т. д.).

Кожен вид обдарованості по своїх проявах охоплює в тій чи іншій мірі всі п'ять видів діяльності. Наприклад, діяльність музиканта-виконавця, будучи за визначенням художньо-естетичною, крім того, формується і виявляється в практичному плані (на рівні моторних навиків і виконавської техніки), в пізнавальному плані (на рівні інтерпретації), в комунікативному плані (на рівні комунікації з автором виконуваного твору і слухачами), в духовно-ціннісному плані (на рівні додання сенсу своїй діяльності як музикант).

Класифікація видів обдарованості по критерію "вид діяльності і забезпечуючі її сфери психіки" є найбільш важливою в плані розуміння природи дитячої обдарованості. У рамках цієї класифікації можуть бути поставлені і вирішені наступні два питання:

- як співвідносяться обдарованість і окремі здібності?
- чи існує "творча обдарованість" як особливий вид обдарованості?

Виділення видів обдарованості по критерію видів діяльності дозволяє відійти від життєвого уявлення про обдарованість як кількісний ступінь вираженості здібностей і перейти до розуміння обдарованості як системної якості. При цьому діяльність, її психологічна структура виступають як об'єктивна підстава інтеграції окремих здібностей, служать матрицею, що формує склад здібностей, які необхідні для її успішної реалізації.

Отже, обдарованість виступає як інтегральний прояв різних здібностей в цілях конкретної діяльності. Один і той же вид обдарованості може носити неповторний, унікальний характер, оскільки різні компоненти обдарованості у різних індивідумів можуть бути виражені різною мірою. Обдарованість може відбутися тільки в тому випадку, якщо резерви самих різних здібностей людини дозволяють компенсувати ті, що не дістають або недостатньо виражені компоненти, необхідні для успішної реалізації діяльності. Особливо яскрава обдарованість або талант свідчать про наявність високих здібностей по всьому набору компонентів, що зажадалися структурою діяльності, а також про інтенсивність інтеграційних процесів "усередині" суб'єкта, що залучають його особову сферу. Друге питання виникає природно, оскільки аналіз обдарованості ставить проблему її зв'язку з творчістю як закономірним її результатом.

Широке розповсюдження, що одержало, в другій половині нашого століття розгляд "творчої обдарованості" як самостійного виду обдарованості базується на ряду початкових суперечностей в самій природі здібностей і обдарованості, які знаходять віддзеркалення в парадоксальній феноменології. Людина з високими здібностями може не бути творчою і, навпаки, нерідкі випадки, коли менш навчена і навіть менш здібна людина є творчою.

Різний внесок провідних компонентів в структуру обдарованості може давати парадоксальну картину, коли не співпадають у своєму прояві успішність в оволодінні діяльністю (успішність), розум (кмітливість) і творчий ресурс.

У цьому випадку діяльність не припиняється навіть тоді, коли виконано початкове завдання, реалізована первинна мета. Те, що дитина робить з любов'ю, вона постійно удосконалює, реалізуючи все нові задуми, народжені в процесі самої роботи. В результаті новий продукт його діяльності значно перевищує первинний задум. У цьому випадку можна говорити про те, що мав місце "розвиток діяльності". Розвиток діяльності за ініціативою самої дитини і є творчість.

Відтак, такий теоретичний підхід має важливе практичне слідство: кажучи про розвиток обдарованості, не можна обмежувати свою роботу лише складанням програм навчання (прискорення, ускладнення і т. д.). Необхідно створювати умови для формування внутрішньої мотивації діяльності, спрямованості особи і системи цінностей, які створюють основу становлення духовності особи. Історія науки і особливо мистецтва дає масу прикладів того, що відсутність або втрата духовності оберталася втратою таланту.

При такому розумінні поняття "обдарованість" і "творча обдарованість" виступають як синоніми. Таким чином, творча обдарованість не розглядається як особливий, самостійний вид обдарованості, вона не є окремою модальністю, а характерна для будь-якого виду праці. Умовно кажучи, творча обдарованість — це характеристика не просто вищого рівня виконання будь-якої діяльності, але її перетворення і розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богоявленская Д. Б. Основные современные концепции творчества и одаренности. – М.: Молодая гвардия, 1997. – 345 с.
2. Перкинс Д. Н. Творческая одаренность как психологическое понятие // Общественные науки за рубежом. Сер. Науковедение, 1988. – № 4. – С. 88-92.
3. Матюшин А. М. Концепция творческой одаренности // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 143-149.
4. Моляко В. А., Кульчицкая Е. И., Литвинова Н. И. Психология детской одарённости. – Киев: Общество "Знание" Украины, 1995. – 82 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2008 р.

Рудницкая Н. Ю., Гужанова Т. С., Вирковский А. П. Современные подходы к анализу одаренности и дифференциации ее видов и составляющих.

В статье исследуется дифференциация видов одаренности, рассматриваются современные подходы к феномену одаренности, определяются ее составляющие. Обсуждаются некоторые аспекты построения модели одаренности и креативности, формируются мотивационные факторы одаренности. Формируется связь креативности с самореализацией личности.

Rudnitska N. Yu., Huzhanova T. S., Virkovsky A. P. Modern Approaches to the Analysis of Giftess and Differentiation of its Kinds and Constituents.

Differentiation of types of gift is analyzed in the article, modern approaches to the phenomenon of gift are examined, its constituents are determined. Some aspects of construction of model of gift and creativity come into question; the motivational factors of gift are formulated. Connection of creativity is formed with self-realization of personality.